

УДК 811.161.3`42:398

Аб эўфанічных сродках экспрэсівізацыі беларускага народна-паэтычнага каляндарна-абрадавага дыскурсу

К.Л. ХАЗАНАВА

У артыкуле даследуюцца адметнасці эўфанічнай будовы беларускіх народных каляндарна-абрадавых песень. Асноўны прынцып эўфанічнай выразнасці народна-песеннага тэксту заключаецца ў падборы слоў пэўнай гукавой афарбоўкі, у своеасаблівым перакліканні гукаў. Выяўленчая выразнасць гэтых фальклорных твораў дасягаецца шляхам разнастайных сродкаў эўфанічнага і рытміка-інтанацыйнага афармлення тэкстаў, сярод якіх – алітэрацыя, асананс, экспрэсіўна-клічная і пытальная інтанацыя. У большасці тэкстаў гэтыя сродкі ўжываюцца ў арганічным спалучэнні, што ўзмацняе эмацыянальнасць народных песень.

Ключавыя словы: фальклор, каляндарна-абрадавы дыскурс, эўфанічная будова, асананс, алітэрацыя, інтанацыя, экспрэсіўнасць, эмацыянальнасць.

The features of the euphonic structure of Belarusian folk calendar and ritual songs are studied. The basic principle of euphonic expressiveness of the folk-song text consists in selection of words of a certain sound coloring, in original reverberation of the sounds. The expressiveness of these folk works is achieved by various means of euphonic and rhythmic-intonational design of texts, among which are alliteration, assonance, expressive-interrogative and interrogative intonation. In most lyrics, these tools are used in an organic combination, which enhances the emotionality of folk songs.

Keywords: folklore, calendar-ritual discourse, euphonic structure, assonance, alliteration, intonation, expressiveness, emotionality.

Вершаваная прастора фальклору рэалізуе мадэль народнага ўспрыняцця свету на пэўным часавым адрэзку і адлюстроўвае развіццё і фарміраванне менталітэту народа. Менавіта з гэтых прычын фальклорныя творы часта становяцца аб'ектам даследавання навукоўцаў [1], [2], [3]. Адным са значных складнікаў стварэння экспрэсіўнасці беларускіх фальклорных тэкстаў з'яўляюцца гукавыя асаблівасці. Эўфанічная, або гукавая, і інтанацыйная будова народнага верша па сутнасці ўяўляе сабой вынік структуравання меркаванняў аб свеце. Гукавыя адпаведнасці своеасабліва рэалізуюцца ў розных жанрава-стылявых напрамках народна-паэтычнага дыскурсу. Асноўны прынцып эўфанічнай выразнасці народна-песеннага тэксту заключаецца ў падборы слоў пэўнай гукавой афарбоўкі, у своеасаблівым перакліканні гукаў. Гукавое збліжэнне слоў узмацняе іх вобразную значнасць, што важна ў мастацкім тэксце ўвогуле і ў народна-песенным – у прыватнасці, дзе кожнае слова выконвае асаблівую ўласную эстэтычную ролю.

Мэта артыкула – характарыстыка эўфанічных сродкаў экспрэсівізацыі беларускага народна-паэтычнага каляндарна-абрадавага дыскурсу.

У беларускіх народна-паэтычных каляндарна-абрадавых тэкстах выкарыстоўваюцца разнастайныя прыёмы ўзмацнення фанетычнай выразнасці. Галоўны спосаб узмацнення фанетычнай выразнасці мастацкага маўлення народна-песеннага тэксту – гукавая інструментоўка – стылістычны прыём падбору слоў блізкага гучання. З гукавых дынамічных ліній сплятаецца слова і малюецца ў вобразах. Ужыванне слоў, у якіх пераважаюць тыя ці іншыя гукі, можа стаць сродкам дасягнення пэўнага стылістычнага эфекту.

Алітэрацыя, або сіметрычны паўтор аднародных зычных гукаў, з'яўляецца адным са спосабаў гукавой арганізацыі беларускага каляндарна-абрадавага народна-песеннага дыскурсу. Гэты кананізаваны прыём паэтычнай тэхнікі фальклорнага тэксту заснаваны на паўторы і суаднясенні зычных гукаў.

Алітэрацыя ў беларускіх каляндарна-песенных тэкстах кранае розныя зычныя. У большасці выпадкаў частотнае ўжыванне ў радках аднаго і таго самага зычнага гука садзейнічае нараджэнню ва ўспрыняцці рэцыпіента пэўных асацыяцый.

Для каляндарных песень, прысвечаных навагоднім святam, найбольш характэрна алітэрацыя [с]. Асабліва часта паўтор зычнага [с] адзначаецца ў калядак, што абумоўлена папулярным рэфрэнам калядак *Святы вечар*. У тэкстах зычны [с] быццам адгукаецца (або перагукаецца) са словам *Святы* ў шматразовым паўторы зычнага ў многіх калядных народных песнях: *А другі раёчак – нясе вашчочак, Сыту сыціці і сыноў жаніці, Свечы сукаці, дочкі аддаваці* [4, с. 22].

У многіх каляндарна-абрадавых песнях да алітэрацыі [с] далучаецца паўтор іншых зычных: *Ой, рано, рано куры попелі, Святы вечар, Куры попелі, просо поелі, А шчэ раней Ніночка ўстала, Ніночка ўстала, коску чэсала, Коску чэсала, ў цэркоўку ішла* [4, с. 23]. У паказаных радках адбываецца алітэрацыя зычных [с], [п], [н], [к], да чаго далучаны паўтор словазлучэнняў. У выніку атрымалася асабліва эўфанічная інструментоўка песні, якая спрыяе запамінальнасці і экспрэсіі тэксту.

У калядак адзначаецца спалучэнне алітэрацыі [с], [т] і лексічнага паўтору: *Святы вечар, стаў пабуджаці: «Да ўставай, Толік, уставай, мой сыноч, Святы вечар, уставай, мой сыноч. Ужэ ж твой вінаград птушкі аб'елі, Святы вечар, птушкі аб'елі. Ужэ ж тваю Ніначку жаніхі абсели»* [4, с. 28].

Спалучэнне алітэрацыі і лексічнага паўтору неабходна назваць улюбёным прыёмам беларукіх фальклорных каляндарна-абрадавых песень. Чым больш гукаў зацягваецца ў «пераклічку», чым ясней чуецца іх паўтор, тым большую эстэтычную асалоду прыносяць гучанне тэксту: *Ой, рана, рана, пасціраліся, Каб вас, калядак, нядзель дзясятка, Ой, рана, рана, нядзель дзясятка, Мы бы, дзевачкі, нагуляліся, Ой, рана, рана, нагуляліся І калядак наўспаміналіся, Ой рана, рана наўспаміналіся* [4, с. 16].

Для беларускага каляндарна-абрадавага народна-песеннага дыскурсу ўласціва алітэрацыя [п]. Такі прыём адзначаецца ў песнях-услаўленнях, адрасаваных гаспадарам: *Ой, куры, куры, не пейце рана, Не пейце пана, не будзіця пана, Пан сам устаня, па двару паходзя* [4, с. 21].

Алітэрацыя [п], [с], [д] паводле асацыяцыі з гучаннем адпаведных зычных у словах *гаспадар, пан, панаваць* спрыяе ўзмацненню стылістычнага эфекту перадачы павагі і пашаны да адрасатаў песні: *Добры вечар, пане гаспадару! А ці ў доме, пане гаспадару? Няма ў доме, паехаў на поле, Паехаў на поле паляваці, Паляваці, жыта аглядаці* [4, с. 19–20].

Адметныя гукавыя асацыяцыі ў славянскіх мовах нараджаюцца дзякуючы паўтарэнню зычнага [л']. Адразу прыгадваюцца вядомыя рэфрэны ўсходнеславянскіх народных песень тыпу *люлі, ляля, лёлюшкі*. Беларускія песенны каляндарна-абрадавы фальклор не абмінае гэты санорны: *Хадзя Ілля на Васіля, Нося пугу драцяную, Драцяную, плеченую* [4, с. 33].

Алітэрацыя [л'] выконвае стылістычную нагрузку адлюстравання натхнення, замілаванасці, пяшчоты складальнікаў песні як да зместу твора, так і да аўдыторыі: *У майго татулечкі Стаяла рабіначка. Ой, люлі, палюлюшкі, Стаяла рабіначка* [4, с. 63].

Просты від алітэрацыі – гукаперайманне, што выкарыстоўваецца ў беларускім фальклорным дыскурсе як першааснова далейшых гукавых асацыяцый. Для больш дакладнага пачуцтвага ўспрыняцця жніўных песень беларускі фальклор карыстаецца алітэрацыяй [жс], [т], [ц']. Паўтарэнне гэтых зычных надзвычай маляўніча стварае асацыяцыю са жнівом: *А хто тое жыта ды будзе жаці? А жала, жала маладая Валечка, А жала, жала, ў снапы вязала* [4, с. 23].

Гумарыстычны эфект у беларускіх каляндарна-абрадавых тэкстах ствараецца дзякуючы паўтарэнню зычных [н]. Стылістычны цяжар узнікае ў выніку ўстойлівай сувязі ў свядомасці аўдыторыі зычнага [н] з адмоўем *не* і выклічнікам *ну*: *Ну, ну-ну, казёл, Ну, ну-ну, нябожжа, Не адбрыквайся* [4, с. 16]. Прыведзеныя радкі назіральна дэманструюць, што паўтор гукаў робіць вершаваны тэкст запамінальным і яркім. Багацце гукавых паўтораў у беларускім народна-песенным каляндарна-абрадавым дыскурсе дакладна расстаўляе стылістычныя акцэнтны. Разам з тым асобныя дамінуючыя ў тэксце словы падкрэсліваюць эмацыянальнае і экспрэсіўнае гучанне мовы.

Алітэрацыя – самы пашыраны тып гукавога паўтору. Гэта тлумачыцца пануючым становішчам зычных у сістэме беларускай мовы. Зычныя гукі адыгрываюць у мове асноўную сэнсаадрознівальную ролю. Кожны гук нясе пэўную інфармацыю. Колькаснасць зычных садзейнічае ўстанаўленню разнастайных прадметна-сэнсавых асацыяцый, таму выразна-выяўленчыя магчымасці алітэрацыі надзвычай вялікія.

Галосныя саступаюць паводле колькасці зычным. Аднак у эўфанічную прастору беларускага каляндарнага фальклору ўваходзіць не толькі кансанантная інструментоўка, але і адметнае каардынуючае спалучэнне галосных. Форма гукавой арганізацыі, у якой гукавыя паўторы заключаюцца ў сіметрыі аднародных галосных, стварае асананс.

У аснове асанансу звычайна знаходзяцца націскныя гукі, бо ў ненаціскным становішчы галосныя часта змяняюцца. Часам асананс вызначаюць як паўтор націскных або слаба рэдукаваных ненаціскных галосных.

Для даследаваных фальклорных тэкстаў найбольш характэрны асананс [а]: *А калядачкі, а хадзіце к нам, Ой, рана, рана, а хадзіце к нам. А хадзіце к нам, а мы рады вам, Ой, рана, рана, а мы рады вам* [4, с. 169].

У паэтычнай мове склалася традыцыя падзелу гукаў на прыгожыя і непрыгожыя, грубыя і пяшчотныя, гучныя і ціхія, вакальныя, дыезныя. Прыкмета вакальнасці (галоснасці) уласціва ўсім гукам, якія ўтвараюцца з удзелам голасу. Да вакальных традыцыйна адносяцца ўсе галосныя, а таксама санорныя зычныя [м], [н], [л], [р]. Усе астатнія – невакальныя, прыкмета дыезнасці (палаталізаванасці) уласціва ўсім мяккім зычным. Усе цвёрдыя зычныя і адкрытыя галосныя з’яўляюцца недыезнымі. Гэтыя характарыстыкі поўна праяўляюцца ў беларускім каляндарна-абрадавым народна-песенным дыскурсе: *Гутаталіся два малойчыкі, Гу-та-та, гу-ля-ля, Гутаталіся і набіліся, Гу-та-та, гу-ля-ля. А за што ж яны набіліся?* [4, с. 61].

Фраза характарызуецца інтанацыяй. Розным тыпам фраз уласцівы розныя, замацаваныя за імі тыпы інтанацыі. Пытальнай фразе адпавядае павышэнне асноўнага тону да канца, апавядальнай – плаўнае паніжэнне асноўнага тону. Павышэнне тону да канца моўнага адрэзку абазначае таксама, што перад намі воклічы або незакончаная думка.

Паміж фразамі звычайна адзначаецца перапынак гучання, спыненне артыкуляцыі, паўза. Вуснае маўленне не ўяўляе сабой непарарыўнага аднастайнага ланцугу гукаў. Маўленне падзяляецца на адрэзкі, якія перапыняюцца прыпынкамі (паўзамі). Кожны такі адрэзак звычайна заключае асобную думку і аб’ядноўваецца закончанай інтанацыяй.

У беларускім каляндарна-абрадавым народна-песенным дыскурсе сустракаецца разнастайная інтанацыя. Як і ў штодзённым маўленні, натуральна пераважае апавядальная (або абвесная) інтанацыя: *А ўжэ вясна, а ўжэ красна, А са стрэх вада капля. Што нашаму да й хлопчыку Вандравачка пахне* [4, с. 70].

У многіх тэкстах перадаецца пытальная інтанацыя. Як правіла, у народна-песенным дыскурсе выкарыстоўваецца рытарычнае пытанне: *Божжа мой, багата хата, Далі мне дзедасалдата, Што ж я з ім рабіць буду. Як яго я лавіць буду?* [4, с. 40].

Рытарычнае пытанне пры гэтым можа стаць лагічным працягам адлюстравання думак персанажа:

Цярэшка валочыцца,

Жаніцца не хочацца.

Цярэшыцы бяда стала:

З кім яго жонка спала:

Ці ў полі пад ліпкай

З маладым Піліпкай?

Ці ў полі пад яворам

З маладзенькім Ягорам?

Ці пад гаем зеляненькім

З казаком маладзенькім? [4, с. 37].

Пасля пытання ў фальклорным тэксце часта размяшчаецца адказ:

Цярэшка, цяху, цяху, Што ў цябе ў мяху, мяху?

Шпілечкі, іголачкі [4, с. 38].

Пытальная інтанацыя ў некаторых тэкстах спалучаецца з экспрэсіўна-клічнай:

«Чаго ты, дубе, зялёны развіўся? Святы вечар вам, людзям добрым!

Чаго ж, Іванка, молад жаніўся?»

– Ой, не сам жа я молад жаніўся, Жанілі мяне ацец і маці,

Ацец і маці, сёстры і браці І з суседзямі, і з прыяцелямі! [4, с. 30].

Экспрэсіўная інтанацыя выкарыстоўваецца для выражэння эмоцый аўтара. Экспрэсія ўзмацняе ўздзеянне тэксту на эмоцыі слухача і ў многіх выпадках рэалізуецца інтэгральнымі сродкамі, праз спалучэнне разнастайных сінтаксічных адзінак: пытанняў, звароткаў, воклічаў, адмоўных канструкцый:

*Божа мой, вяліка бяда:
Далі мне крутога дзеда.
А што ж рабіць буду?
Як я яго лавіць буду?
Не бяжы, дзядулька, бягом,*

*Запала дарожка снягом,
Каб я не марылася
І не павалілася.
Хоць жа й павалюся –
А за дзедам паганюся [4, с. 39].*

Аб'яднанне ў адной паэтычнай фразе пытальнай і клічнай інтанацый – яшчэ адзін візітны элемент каляндарна-абрадавых тэкстаў:

*А дайся, дзядулька, дайся, На другіх не заглядайся.
А ці я не праліка? А ці я не ткалінка? [4, с. 40].*

Адметная выразнасць фальклорнага тэксту ствараецца за кошт характэрнасці сумяшчэння дыялагічнай і маналагічнай структур:

*Цярэшка валочыцца, Жаніцца не хочацца,
Жаніся, мой міленькі, Жаніся, удаленькі [4, с. 37].*

У тэкстах з экспрэсіўна-клічнай інтанацыяй пашыранымі з'яўляюцца імператыўныя формы: *А што пятніцы – мы, калядніцы Ды за тым словам да й бывай здароў, Жыві ў радасці хоць да старасці, Дэй з прыяцельмі з добрымі людзьмі!* [4, с. 29].

Экспрэсіўнасць ствараецца надзвычай часта за кошт разнастайных пажаданняў, уласцівых славянскай народнай творчасці:

Зялён дубочак сам развіваўся, Шчодры вечар людзям добрым! [4, с. 33].

Часам да клічнай будовы ў народным каляндарна-абрадавым тэсце далучаецца анафара:

*Вазьміце дочку, дам віна бочку,
Замест прыны дам мех мякіны,
Замест каровы дам куль саломы,
Няхай жывуць яны здаровы!* [4, с. 33].

Інтанацыйная гульня беларускага фальклорнага тэксту адбываецца пры выкарыстанні адмоўнага паралелізму:

*Не даў блінца – хай здохне аўца,
Не даў сала – каб свіння не стала!* [4, с. 33].

Гукавыя спалучэнні, імператывы, рэфрэн, клічная інтанацыя ў сукупнасці ствараюць экспрэсію беларускага каляндарна-абрадавага песеннага тэксту:

*Хадзі, хадзі, яшчар, Гэй, наш, наш!
Гэй, наш, наш! Бяры сабе панну,
На залато крэсла, Гэй, наш, наш!* [4, с. 45].

Прыведзеныя радкі паказваюць, што выяўленчая выразнасць беларускага каляндарна-абрадавага фальклору дасягаецца шляхам разнастайных сродкаў эўфанічнага і рытміка-інтанацыйнага афармлення тэкстаў, сярод якіх – алітэрацыя, асананс, экспрэсіўна-клічная і пытальная інтанацыя. Прычым у большасці тэкстаў гэтыя сродкі ўжываюцца ў арганічным спалучэнні, што ўзмацняе эмацыянальнасць народных песень.

Літаратура

1. Хазанава, К. Л. Вобразны паралелізм у фальклору Гомельшчыны / К. Л. Хазанава // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2017. – № 1 (100). – С. 123–127.
2. Хазанава, К. Л. Аб ролі ад'ектываў у экспрэсівізацыі паэтычнага кантэксту беларускай народнай пазаабрадавай лірыкі / К. Л. Хазанава // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. – 2019. – № 1 (112). – С. 141–144.
3. Хазанава, К. Л. Славянскі сінкрэтызм у мове фальклору Гомельшчыны / К. Л. Хазанава // Ценностные ориентации и историческое сознание населения белорусско-российского приграничья: материалы международной научно-практической заочной конференции, Витебск, 2 февраля 2017 г. / Витеб. гос. ун-т ; редкол.: И.М. Прищепа [и др.]. – Витебск : ВГУ имени П.М.Машерова, 2017. – С. 206–209.
4. Песні народных свят і абрадаў: беларускі фальклор у сучасных запісах / уклад. і рэд. Н. С. Гілевіча. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1974. – 464 с.